

האלוהים הרועה אותי, המלאך הגואל אותי

וַיְבָרֶךְ אֶת יוֹסֵף וַיֹּאמֶר הָאֱלֹהִים אֲשֶׁר הִתְהַלְכְּנוּ אִבְתֵּי לִפְנֵי אַבְרָהָם וַיַּצְחֵק הָאֱלֹהִים הָרַעָה אֶתִּי מֵעוֹדֵי עַד הַיּוֹם הַזֶּה: הַמְלַאֲךְ הַגָּאֵל אֶתִּי מִכָּל רָע וַיְבָרֶךְ אֶת הַנְּעָרִים וַיִּקְרָא בְהֵם שְׁמֵי וַיִּשֶׂם אִבְתֵּי אַבְרָהָם וַיַּצְחֵק וַיִּדְגּוּ לְרֵב בְּקָרֵב הָאֶרֶץ: (בראשית מח טו-טז).¹

מסכת פסחים דף קיח עמוד א – לידה מול מזונות, אדם מול בהמה

אמר רבי יוחנן: קשין מזונותיו של אדם כפליים כולדה. דאילו ביולדה כתיב: "בעצב תלדי בנים" (בראשית טז), ובמזונות כתיב: "בעצבון תאכלנה" (שם יז).² אמר רבי יוחנן: קשין מזונותיו של אדם יותר מן הגאולה. דאילו בגאולה כתיב: "המלאך הגואל אותי מכל רע" - מלאך בעלמא. ואילו במזונות כתיב: "האלהים הרועה אותי".³

אמר רבי יהושע בן לוי: בשעה שאמר הקב"ה לאדם: "וקוץ ודרדר תצמיח לך" זלגו עיניו דמעוּת. אמר לפניו: ריבונו של עולם, אני וחמורי נאכל באבוס אחד? כיון שאמר לו: "בזיעת אפך תאכל לחם" - נתקררה דעתו.⁴ אמר רבי שמעון בן לקיש: אשרינו אם עמדנו בראשונה, ועדיין לא פלטינו מינה, דקא אכלינן עיסבי דדברא.⁵

בראשית רבה כ ט פרשת בראשית – פרנסה כפליים מלידה וגדולה מהגאולה

"בעצבון תאכלנה" - א"ר אסי: קשה היא הפרנסה כפליים כלידה.⁶ בלידה כתיב "בעצב תלדי בנים" ובפרנסה כתיב "בעצבון תאכלנה". ר' אליעזר ור' שמואל בר נחמן. רבי אליעזר אומר: הקיש גאולה לפרנסה ופרנסה לגאולה, שנאמר: "ויפרקנו מצרינו" (תהלים קלו כד) וסמך ליה: "נותן לחם לכל בשר" (שם שם כה) - מה גאולה פלאים אף פרנסה פלאים. מה פרנסה בכל יום אף גאולה בכל יום.⁷

¹ כבר קודם לכן, בפסוקים ה-ו מברך יעקב את אפרים ומנשה, עוד לפני שזיהה אותם ולפני שהתייחס אליהם בחיבוק ונשיקה, ככתוב: "ועתה שני בנים הנולדים לך בארץ מצרים עד באי אליך מצרמה לי הם אפרים ומנשה כראובן ושמעון יהיו לי: ומולדתך אשר הולדת אחריהם לך יהיו על שם אחיהם יקראו בנחלתם" - אולי כחלק מבקשתו ליוסף שיעלה ויקבור אותו בקברות אבותיו. הברכה לעיל היא איפוא השנייה ושמעתת חמה ואישית יותר. בעקבותיה שם לב יוסף שאביו "שיכל את ידי" והעדיף את אפרים ומנשה לתקן אותו אך לשוא. יעקב ממשיך לברכה השלישית בפסוק כ: "ויברכם ביום ההוא לאמור בך יברך ישראל לאמר ישמעך אלהים כאפרים וכמנשה וישם את אפרים לפני מנשה". פתח יעקב בהשוואת מעמד אפרים ומנשה "כראובן ושמעון" (לטוב ולמוטב, במדרשים) וסיים בברכה לכל בניו וצאצאיו שיברכו ויבורכו "כאפרים וכמנשה". ובתוֹךְ, הברכה האמצעית בה נבקש להתמקד. וכבר נדרשו לפסוק טז: "ויקרא בהם שמי ושם אבותי אברהם ויצחק" בדף נפרד בפרשה זו, והפעם נבקש להתמקד במי שברך את יעקב ושמר עליו עד רגעיו האחרונים: "האלהים הרועה אותי ... המלאך הגואל אותי".

² בניגוד לעברית של היום בה הסימט "ון" מקטינה ומנמיכה (ילד ילדון, ספר ספרון, סרט סרטון), הדרשן כאן מבין שעצבון קשה מעצב: "תרי משמע" אומר רשב"ם על הדף בגמרא שם. ואולי הכוונה גם שלידה היא עצב לפרקים ואילו הפרנסה היא יום יום, "כל ימי חיך". כך או כך, הראשונה נאמרה לאשה והשנייה לאדם בגירוש מגן עדן. האם עונשו גדול מעונשה?

³ יעקב סוגר כאן מעגל שהחל בתחילת פרשת ויצא בבריחתו לארם. ראו בראשית רבה סט ו: "והנה אנכי עמך ושמרתך בכל אשר תלך והשיבותיך אל האדמה הזאת, כי לא אעזבך - רבותינו אומרים: על הכל השיבו הקב"ה ועל הפרנסה לא השיבו. אמר רב אסי: אף על הפרנסה השיבו, שנאמר: כי לא אעזבך, ואין עזיבה אלא פרנסה, שנאמר: ולא ראיתי צדיק נעזב". לפי שיטת רב אסי, יעקב מאשר כאן שאכן הוא לא נעזב כפי שהובטח לו. לפי שיטת רבותינו, לכתחילה לא היה הקב"ה מוכן להבטיחו על הפרנסה, אבל כעת בדיעבד ובסוף חייו הוא רואה שהקב"ה אכן לא עזבו. וכבר הארכנו לדון במדרש זה בדברינו [ועל הפרנסה לא השיבו](#) בפרשת ויצא. ראו גם דברינו [אין הבטחה לצדיק בעולם הזה](#) שם. הבטחה לכתחילה - אין, קיום בדיעבד, אם זוכים - יש.

⁴ מה הרגיע את אדם הראשון שנתקררה ונחה דעתו? שאמנם "בזיעת אפך", אבל בסופו של דבר "תאכל לחם". שיש בכל זאת הבדל בין האדם והבהמה - האדם, אחרי כל העבודה הקשה, אוכל לחם ולא עשב. מצלחת ולא מאבוס. זאת ועוד, ראו בראשית רבה טו ז שאחת הדעות היא שעץ הדעת ממנו אכלו אדם וחיה היה חיטה: "מה היה אותו האילן שאכלו ממנו אדם וחיה? ר' מאיר אומר: חטים היו. כשאין לבן אדם דעה, הם אומרים: לא אכל אותו אדם פת חטים מימיו". הלחם אינו רק מאכל מעודן יותר מעשב, אלא גם נותן לאדם דעת. ובהמשך המדרש שם: "נחלקו ר' נחמיה ורבותינו. ר' נחמיה אומר: המוציא לחם מן הארץ - שכבר הוציא לחם מן הארץ". זאת אומרת שכאשר האדם אוכל לחם, בסוף יום עמלו, הוא חוזר, בטעם מה, לגן העדן. או נאמר, אדרבא, הלחם הוא חידוש ופיצוי מה, לגירוש מגן העדן שם היו רק אילנות ופירות.

⁵ תרגום: ועדיין לא ניצלנו ממנה, שאנו אוכלים לעתים מעשב השדה (בשני רעב, למשל). ראו הסברו של שטיינזלץ בגמרא שם. וראו גם בראשית רבה כ י: "אילו זכית היית נוטל עשבים מתוך גן עדן וטועם בהם כל מעדנים שבעולם. עכשיו שלא זכית: ואכלת את עשב השדה. אמר ר' יצחק: על הדורות הללו הוא אומר ... שאדם משליף משדהו ואוכלה", היינו אוכל את השלף שנשאר אחרי הקציר שהוא בד"כ מאכל לבהמות. ראו הביטוי "בשלפי השמד" (שיר השירים רבה ב ג).

⁶ מדרש זה הולך בעקבות הגמרא בפסחים, אך בהבדלים מסוימים שנעמוד עליהם. הוא פותח בהשוואה הניגודית בין הפרנסה והלידה (אדם וחיה), אך בהמשך חוזר להשוואה בין הפרנסה לגאולה.

⁷ פרק קלו בתהלים מכונה "הלל הגדול" (שאנו אומרים בפסוקי דזמרה בשבת ובהגדה של פסח) ומהלל את הקב"ה על נפלאותיו הגדולים בבריאה, בהנהגת העולם, ביציאת מצרים, נחלת הארץ: "לעשה נפלאות גדולות לבדו כי לעולם חסדו: לעשה השמים בתבונה כי לעולם חסדו: ... לעשה אורים גדלים כי לעולם חסדו: ... למכה מצרים בכוריהם כי לעולם חסדו: ויוצא ישראל מתוכם כי לעולם חסדו: ועוד ועוד. שני הפסוקים המובאים בדרשה מסיימים את הפרק: "ויפרקנו מצרינו כי לעולם חסדו: נתן לחם לכל בשר כי לעולם חסדו" ולאחריהם החתימה: "הודו לאל השמים כי לעולם חסדו". ר' אלעזר רואה בהם סמך לשוויון הגאולה והפרנסה,

רבי שמואל בר נחמן אמר: וגדולה מן הגאולה, שהגאולה ע"י מלאך והפרנסה ע"י הקב"ה. גאולה על ידי מלאך מניין? שנאמר: "המלאך הגואל אותי מכל רע". פרנסה על ידי הקב"ה (מניין?) שנאמר: "פותח את ידך ומשביע לכל חי רצון" (תהלים קמה טז).⁸
 רבי יהושע בן לוי אמר: גדולה מקריעת ים סוף⁹

פסיקתא רבתי פרשה לג – כוחה של פרוסה

אמר ר' שמואל בר נחמן: רצונך לידע מה כוחה של פרוסה זו שאדם נותן לתוך פיו, שהיא קשה יותר מן הגאולה. מניין? אתה מוצא בשעה שיוסף מקריב את בניו לפני אביו שיברכם, תלה את הגאולה במלאך "המלאך הגואל אותי מכל רע". אבל כשבא לפרוסה מה הוא אומר? "האלהים הרועה אותי".¹⁰

מדרש תהלים (בובר) מזמור כג – רועה היא מעלה גדולה

"ה' רועי לא אחסר" - זהו שאמר הכתוב: "מזקנים אתבונן" (תהלים קיט ק). אמר ר' יוסי ב"ר חנינא: אתה מוצא שאין אומנות בזויה בעולם מן הרועה,¹¹ שכל ימיו הוא הולך במקלו ובתרמילו, ודוד קרא להקב"ה רועה?! אלא אמר דוד: "מזקנים אתבונן" - יעקב קרא לו רועה, שנאמר: "האלהים הרועה אותי", אף אני קורא אותו רועה - "ה' רועי לא אחסר".¹²

שמות רבה לב ט – בשבח המלאך

"הנה אנכי שולח מלאך" - אמר לו הקב"ה למשה: מי ששמר את האבות הוא ישמור את הבנים. וכן אתה מוצא באברהם כשברך את יצחק בנו, אמר לו: "ה' אלהי השמים... הוא ישלח מלאכו לפניך". ויעקב אבינו מה אמר לבניו? "המלאך הגואל אותי מכל רע יברך את הנערים" - אמר להם: הוא גאלני מיד עשו, הוא הצילני מיד לבן, הוא זנני ופרנסני בשני רעבון. אמר הקב"ה למשה: אף עכשיו מי ששמר את האבות ישמור את הבנים, שנאמר: "הנה אנכי שולח מלאך לפניך". בכל מקום שהמלאך נראה, השכינה נראית. שנאמר: "וירא מלאך ה' אליו בלבת אש מתוך הסנה" (שמות ג ב). ומיד: "ויקרא אליו אלהים מתוך הסנה". ולא עוד אלא בשעה שצועקים ישראל

אך בקריאה פשוטה של הפרק כולו, "ויִפְרְקֵנוּ מִצְרַיִם" מסכם את ניסי העבר ואילו "נותן לחם לכל בשר" הוא השבח המסיים ומתייחס להווה. ואם כך, יש בפרק כולו ירידה מאיגרא רמה של ניסים ונשגבים לנס היום-יומי של הפרנסה, וכשיטת ר' שמואל בר נחמן שתבוא בהמשך, שאכן הפרנסה היא העיקר. אבל ר' שמואל בר נחמן חוזר (חלקית) לפסוקי הפרשה.

⁸ ר' שמואל בן נחמן מחזיר אותנו לגמרא בפסחים ולרעיון שהפרנסה גדולה מהגאולה, אך הפסוק שהוא מביא לגבי הפרנסה אינו מפרשתנו אלא מתהלים. אולי אין הוא רוצה לעמת את "האלהים הרועה אותי" מול "המלאך הגואל אותי" כפי שעושה הגמרא בפסחים. אך בהמשך נראה את הדעות שמתמקדות בעימות הפנימי בפסוק שבפרשה, בלי להזדקק למקורות 'מבוהין'.

⁹ ר' יהושע אף מגדיל את נס הפרנסה גם אל מול נס קריעת ים סוף שאנו מזכירים יום יום בברכות קריאת שמע והוא קשה כזיווגו של אדם. וכאן נשאל: מדוע באמת גדולה הפרנסה מהגאולה? מה פשר הראייה הכל כך ארצית הזו? האם זה בשל הראייה שהגאולה היא "לעתיד לבוא", ואילו השקטת רעבון האדם ובני ביתו היא "כאן ועכשיו"? האם זו ראייה פסימית בשל הגולה המתמהמת ולא באה, או אדרבא אופטימית שהנה היא אחר כותלנו וכבר היא מגיעה?

¹⁰ ראו מקבילה בילקוט שמעוני ישעיהו רמז תע"ד. בשניהם, "פרוסה" ולא פרנסה. טעות סופר? לא סביר. אבל הדמיון קרוב מדי, חילוף של אות אחת שגם נכתבת בצורה דומה! ומקור המילה "פרנס" עצמה אינו ברור. ראו מילון בן יהודה ואבן שושן. אך ודאי שיש קשר בין המונח פרנס במונח של מנהיג ופרנסה. תפקידו של הפרנס/המנהיג הוא לדאוג לפרנסה לעם (ברכות ג ע"ב דברי דוד: "צאו והתפרנסו זה מזה", ובפרשת השבוע שעבר: "וינהלם בלחם"). אבל האבות לא נקראים פרנסים אלא רועים (סוכה נב ע"ב) - "האלהים הרועה אותי". ראו מה בין דוד שהוא מנהיג ומלך מול יעקב שהוא ראש בית אב: "דוד, ע"י שהוא מפרנס את ישראל, היה אומר לו: ואהיה עמך בכל אשר הלכת. אבל יעקב ע"י שהוא מפרנס את ביתו, הוא אומר לו: שוב אל ארץ אבותיך (בראשית רבה עד א). ראו דברינו [רועי צאן עבדיך](#) בפרשת ויגש.

¹¹ "סתם רועה פסול לעדות" (בבא מציעא ה ע"ב). ובמסכת קידושין פב ע"א: "לא ילמד אדם את בנו חמר, גמל, קדר, ספן, רועה וחונני, שאומנותו אומנות ליסטים". ובמקומות רבים בגמרא "רועה בקר" הוא ביטוי למעמד נמוך. ורועה צאן נמוך עוד יותר: "אמר לו: אתה הוא עקיבא ששמך הולך מסוף העולם ועד סופו? אשריך שזכית לשם, ועדיין לא הגעת לרועי בקר! אמר לו רבי עקיבא: ואפילו (לא) לרועי צאן!" (יבמות טז ע"א). לא רק במצרים נחשבו הרועים למעמד נמוך ולא אמין (תנועת מצרים כל רועה צאן). אך ראו גם הסיפור על הרועה שהפך לנזיר במסכת נזיר דף ד ע"ב. וראו שוב דברינו [רועי צאן עבדיך](#) בפרשת ויגש.

¹² אפשר שמדרש זה הוא מפתח להבנת עדיפות הפרנסה על הגאולה. הגאולה תבוא מתי שתבוא (זכו אחישנה, לא זכו בעיתה, סנהדרין צח ע"א). אבל הפרנסה והמלאכה הם יום יום. אין מלאכה שהיא מתחת לכבודו של אדם ("פשוט נבילה בשוק ואל תצטרך לבריות" בבא בתרא קי ע"א). אם הקב"ה בכבודו ובעצמו "רועה" ואם האבות נקראים רועים סימן שמלאכה ופרנסה, גם הבזויות ביותר, חשובות מאד. ראו גם מדרש תהלים (בובר) על פסוק זה: "ה' רועי לא אחסר" - זהו שאמר הכתוב כי ה' אלהיך ברכך בכל מעשה ידך (דברים ב ז), ר' יעקב אומר: יכול אפילו יושב ובטל? תלמוד לומר בכל מעשה ידך. אם עשה אדם הרי הוא מתברך, ואם לאו אינו מתברך". מדרשים רבים נאמרו על הפסוק "ה' רועי לא אחסר" ועל הקשר בינו ובין "האלהים הרועה אותי" שבפרשתנו. בשניהם, אגב, כתוב רועה ורועי בכתב חסר ודרשו: רעי. וראו פסחים קיח ע"א בדיון על כוס רביעי של ליל הסדר: "תנו רבנן: רביעי גומר עליו את ההלל, ואומר הלל הגדול, דברי רבי טרפון, ויש אומרים: ה' רעי לא אחסר".

לפניו תבוא להם תשועה ... וכן בגדעון: "ויבוא מלאך ה'", "וירא אליו מלאך ה'" ... וכן לעתיד לבוא בשעה שיגלה, הגאולה באה על ישראל, שנאמר: "הנני שולח מלאכי ופנה דרך לפני" (מלאכי ג א).¹³

שבת שלום חזק חזק ונתחזק מחלקי המים

מים אחרונים: חפשו מדרשים על הפסוק: "הטריפני לחם חוקי". ראו הסיפור בימים נוראים של עגנון על בן המלך שכל שביקש מהמלך הוא בקתת קש, במקום ששיבו אל ארמון המלוכה.¹⁴ אך חז"ל אולי לא חשבו כמו הסיפור החסידי וסברו שגדולה או קשה הפרוסה מהגאולה. בצוק העתים ומתוך קשיי הגלות והסבל היו-יומי, מה מבקש יהודי קודם: פרנסה או גאולה?

¹³ מדרש זה שבסוף פרשת משפטים, לאחר מתן תורה, מדגיש שהמלאך הוא שלוחו של הקב"ה ואין שום פחיתות במלאך לעומת הקב"ה. כך היה אצל אברהם, כך אצל יעקב (בפרשתנו), אצל משה (בסנה), גדעון וכן גם לעתיד לבוא. ומדרשים אחרים מוסיפים גם את המלאך של יהושע ואפילו זה של העקידה. שימו לב שבציטטה מפרשתנו: "המלאך הגואל אותי מכל רע", הדרשן מדבר גם על "הוא זנני ופרנסני בשני רעבון", בניגוד למדרשים שהבאנו לעיל. מדרש זה לא רק מתווכח עם המדרשים לעיל, אלא גם עם מדרשים באותה פרשה בשמות רבה, בסימנים ב ו-ה שם, היוצרים פער בין המלאך לקב"ה: "אמר להם הקב"ה לישראל: אילו זכיתם אני בעצמי נעשיתי לכם שליח .. ועכשיו שלא זכיתם הרניי מוסר אתכם לשליח" וכן: "אמר לו משה: מלאך אתה משלח עמי? לא כך היו התנאים!". ומדרשים אחרים (תנחומא בסוף משפטים שם) ובעיקר פרשני המקרא והראשונים, האריכו בנושא זה של הקשר בין "אלהים" ו"מלאך". ראו אור החיים וספורנו בפרשתנו שמחברים את "האלהים הרועה אותי" ו"המלאך הגואל אותי" לרצף אחד. וראו רמב"ן בפרשת העקידה בראשית כב יב. והראב"ד האריך בעניין זה בספר האמונה הרמה: "וכן לא יטעה טועה בסבתנו ויחשוב .. שמאמר יעקב אבינו ע"ה: "האלהים אשר התהלכו אבותי לפניו עד המלאך הגואל אותי מכל רע יברך את הנערים", שהתפלל אל המלאך. אבל פירוש דבריו: האלהים אשר התהלכו אבותי לפניו ישלח את המלאך הגואל אותי מכל רע לברך את הנערים". וכבר זכינו להשלים דף בנושא **הנה אנכי שולח מלאך לפניך** בפרשת משפטים.

¹⁴ שהוא משל על עם ישראל שבימים הנוראים מבקש פרנסה, קורת גג וכו', במקום גאולה ושיבה לארץ. אך בדף זה ראינו שהפרנסה היא בדרגה אחת עם הגאולה ואפילו גבוהה ממנה?! הסיפור החסידי יענה שזה ההבדל בין הגלות לארץ ישראל. מי שחי ונאחז בארץ, יכול להשוות פרנסה עם הגאולה ואפילו לראותה גדולה יותר. הפרנסה מאפשרת קיום בסיסי בארץ עד שתבוא הגאולה (בארץ). אבל בחו"ל, מי שעיקר מעייניו הם בפרנסה שתאפשר לו המשך קיום בחו"ל עד שתבוא יום אחד הגאולה ... והגאולה – היא כבר תגיע יום אחד ... זה עניין אחר.